

מה שנשאר מאמנות הפסיפס הישראלית

מאיה פולק 14/09/2021

מגזין מקור ראשון – מוסף בתוך תרבות [/https://www.makorrishon.co.il/culture/396697](https://www.makorrishon.co.il/culture/396697)

בעקבות הזמנתו של יצחק חצרוני, יוצר מוזאיקה מבית-השיטה ו"מלך הזיתים של העמק", הגיע אמן הפסיפס השוויצרי וולטר אגלין לביקור ממושך בישראל.

פסיפס משותף שיצרו וולטר אגלין ויצחק חצרוני בקיבוץ בית השיטה

בשלהי שנת 1960 ביקר בישראל אמן הפסיפס השוויצרי וולטר אגלין. הוא הגיע לכאן בהזמנתו של יצחק חצרוני, חבר קיבוץ בית-השיטה ומראשוני מגדלי הזיתים בישראל, שהחל לעסוק גם בעבודות פסיפס (מוזאיקה), וביקש ללמוד את רזי המקצוע. אגלין תכנן ביקור סמלי, אך התאהב בישראל ובנופיה ונשאר כאן פרק זמן ממושך. משהו בנופי ארץ הקודש ובאדמה הישראלית היטיב עמו מאוד. האנשים קיבלו אותו, האבנים דיברו אליו. המוזה היצירתית שלו, שהייתה כבויה באותן שנים, ניצתה בעוז.

זהו סיפורם של שני גברים שהשפיעו זה על יצירתו של זה, ובדרך השפיעו גם על המרחב. "הידע המקצועי שרכשתי על ידו עזר לי 'לצאת' מן העבודות הקטנות בהן הייתי שקוע עד אז, ולהעז ולנסות את כוחי בממדים גדולים יותר האופייניים לעבודות הפסיפס", כתב חצרוני על אגלין, האמן האורח השתקע בבית-השיטה לתקופה של כחצי שנה, ובמהלכה טיילו הוא וחצרוני בכל הארץ, אספו אבנים ויצרו מהן יצירות פסיפס ברחבי הקיבוץ. אגלין אף השאיר לחברי הקיבוץ מתנה מיוחדת: ציור בהשראת מגילת שיר השירים על קיר מועדון החברים. הוא יצר אותו בטכניקת סגרפיטו – יצירה בטיח צבעוני מגורד.

בימים אלה מלאו שישים שנה לאותו מסע, שהשפיע על אמנות הפסיפס בישראל. "כשוולטר אגלין הגיע לישראל הוא היה כבר בן 65, אמן ידוע ומוכר בשווייץ", אומר שי פרקש, מתעד ומשמר ציורי קיר ותרבות חומרית, יו"ר ועדת ציורי קיר באיקומוס ישראל ושותף בסטודיו "תכלת" לשימור. "הפסיפסים שיצר היו שונים מהפסיפסים שהיו עושים בארץ, האבנים היו גדולות יותר. אגלין הביא שיטה של יצירת פסיפס מאבנים גדולות ולא חלקות, וחצרוני אימץ את השיטה הזו."

ברזל, חמוצים ואמנים

יצחק חצרוני נולד בשנת 1910 באנסבך שבחבל בוואריה, גרמניה, לאב תעשיין שהתנגד לרעיון הציוני. חבר שפגש סיפר לו על הקונגרס הציוני. "הוא סיפר לי על קיום העם בפלשתינה, על חלוצים, חקלאות וקיבוצים... באותו רגע מצאתי את עצמי וגיליתי את דרכי", כתב לחברו, שלמה מרכוס,

במכתב שהתפרסם בחוברת לזכרו. הוא עלה ארצה בשנת 1931 והיה ממייסדי קיבוץ בית-השיטה, שהוקם בשנת 1928 בעמק חרוד. לאורך השנים נודע הקיבוץ בתעשיות ברזל וחמוצים, וגם באמנים הרבים מקרב חבריו.

פטישי האמנים: מימין יצחק חצרוני בבית השיטה, משמאל וולטר אגלין בשוויץ, תצלומים מאוספי המשפחות

אשתו של חצרוני, מרים, הייתה מטפלת התינוקות בקיבוץ. חצרוני ייסד את ענף הזית בבית-השיטה, והניח את היסוד למפעל השימורים הכבושים בקיבוץ. בעיתונות התקופה תואר כ"יקה שהיה למלך הזיתים". מומחיותו הגיעה אף אל מעבר לים; הוא קשר קשרים עם משפחת פאפאדופולוס האמידה מיוון, שלה ייעץ בגידול זיתים. במסגרת זו הרבה להגיע ליוון, וגם שם אסף אבנים ויצר פסיפסים.

כבר בשנת 1948 החל חצרוני לגלף עבודות מעץ הזית. פסיפס החל ליצור בשנת 1956. בתו, רות, ברוך-חצרוני, מספרת כיצד הכול התחיל: "בחנות אמנות בחיפה שהוריי מאוד אהבו, היה יום אחד שולחן מפסיפס. אימא אמרה לאבא: 'יצחק, אולי תעשה לי שולחן מפסיפס?'... וכל מה שאימא ביקשה היא קיבלה. אבי התחיל לעשות בלי שום ידע. הוא התחיל עם אבני זכוכית ממפעל פניציה במפרץ חיפה, ומאבני קרמיקה שהשיג מחבר שהיה הבעלים של מפעל 'חרסה' בבאר-שבע. את עבודות הפסיפס שלו חילק ביד נדיבה לכולם, ולא הפסיק ליצור ולו לרגע. מהרגע שזה התחיל, זה פרץ כמו הר געש."

"הוא היה הולך יחף, גם בחורף, עם מכנסי התעמלות קצרים", מתאר את חצרוני גידי שרון, בנו של האמן המנוח עדי שרון, אף הוא מבית-השיטה. "הוא התחיל לעשות עבודות מוזאיקה, וכל הזמן התקדם מעבודה לעבודה. הוא עבד עם משקפי מגן, והיה חוצב בקפידה את האבנים לפי הגודל שרצה."

אביטל אפרת, כיום מנהלת מוזיאון העלייה הראשונה בזכרון-יעקב, היא בתו של עזריה אלון, ממייסדי החברה להגנת הטבע, גם הוא איש בית-השיטה. "הצריף של הורי היה ממש צמוד לבית של יצחק ומרים, והם היו מיוחדים", היא מתארת. "כילדה נהגתי לבוא לשם לאסוף אבנים. יצחק היה דמות מאוד סגונית, היה לו מבטא יקי כבד. הוא מאוד התעניין בכל דבר, בעיקר בצומח ובזיתים, ולאבא שלי זה כמובן מאוד התאים."

בתחילה עבד חצרוני בגינה ליד ביתו, אחר כך הצליח לבנות לעצמו צריף קטן שכונה "אָטְלִיָה" (atelier). "החולשה לאסוף אבנים יפות קיימת בי זמן רב, בימים שעדיין לא חלמתי על מוזאיקה", כתב ב"שיטים", יומן קיבוץ בית-השיטה. "תמיד הייתי חוזר מטיולים עם אוסף אבנים שונות. בעבודתי הראשונה השתמשתי באבני מוזאיקה מקרמיקה... כי לא חשבתי שאוכל להצליח לעבוד גם באבנים הטבעיות. עם ההתקדמות, חל שינוי גדול וחשוב בעבודתי: התחלתי בולש ומחפש את האבן הטבעית לשימושי... באוסף שלי יש אבנים ממחצבות כפר גלעדי, מכרמי רמי בגליל, מוואדי אכזיב, ועד הדרום הרחוק הגעתי. רבות מהן מצאתי בוואדי באר שבע ובתמנע."

וולטר אגלין נולד בשנת 1895. את השכלתו רכש תחילה בבית הספר למסחר בבאזל, ואת ידיעותיו באמנות במכללות לאמנות בקרלסרוהה ובשטוטגרט שבגרמניה. הוא היה אמן רב-תחומי ויצירותיו כללו ציורי קיר בטכניקת סגרפיטו, פסיפס (מוזאיקה) והדפסי עץ. בין עבודותיו הידועות: הפסיפס באוניברסיטה של באזל, והפסיפס "לותר" בכנסיית השילוש הקדוש בעיר וורמס בגרמניה.

ידיעה בעיתון "למרחב" מ-11 באפריל 1961 ציטטה את "שיטים", יומן בית השיטה, ותיארה כיצד שמע חצרוני על האמן אגלין דרך חבר שקנה לו מתנה מיוחדת: "חיפה. דוכן ספרים... וביניהם ספרון קטן על מוזאיקה... אכן מתנה נאה ליצחק, ליום הולדת. ספרון נחמד, תמונות מוזאיקה צבעוניות של פרפרים, דגים וסיפורי אגדה מלווים ברשימה קטנה על האמן שיצר אותן: וולטר אגלין. ומסיפור חייו המובא בחוברת מזדקרת דמות איש כפר... איש טבע שורשי. קווים מקבילים לדמותו של יצחק."

בהמשך מתואר כיצד שאל חצרוני סטודנט לחקלאות משווייץ, שהגיע לבית-השיטה כדי ללמוד על גידול הזיתים, האם הוא מכיר את אגלין. הסטודנט השיב בחיוב, וחצרוני ביקש ממנו למסור לאגלין מכתב ממנו כאשר ישוב לשווייץ. כך החלה חלופת המכתבים ביניהם.

מרים ויצחק חצרוני מאוסף רותי ברוך חצרוני

"הם החלו להתכתב ביניהם ולהחליף תמונות של פטישים ואזמלים", מתארת רותי, בתו של חצרוני. "יום אחד אגלין כתב לו 'אני בא לישראל, בוא נטייל בישראל ונעשה עבודה ביחד'. אבי שמח מאוד לקראת בואו. כדי שיזהה אותו כשהוא יורד מהאונייה, הם סגרו ביניהם שאגלין יחזיק בידו דגל שווייצרי ועל ראשו יהיה כובע שווייצרי כמו של פיטר פן. אגלין היה אדם סגור וצנוע מאוד. הוא היה טיפוס שווייצרי כפרי, שבמראה שלו הזכיר לי את סבא של היידי בת ההרים."

קסם המדבר

נחיתתו של אמן פסיפס שווייצרי מפורסם בקיבוץ סגפני אמורה להיות אירוע מיוחד, אך בקיבוץ כמו בית-השיטה, שהיה עמוס אמנים וחיי תרבות ורוח עשירים, הוא התקבל כאחד מהחבר'ה. "מהר מאוד אגלין אמר 'יצחק, בוא נתחיל לעבוד'. אבא שלי עבד בכרם הזיתים. אגלין היה עובד במשך היום באטלייה שלו, מכין סקיצות, וכשאבא היה מגיע אחר הצהריים הם היו עובדים יחד עד שעה מאוד מאוחרת. הם אכלו שטרודל שהכינה אמי ושתו קפה. חברי קיבוץ ייקים נהגו לבוא ולשבת איתם, ונוצר מין פרלמנט.

"את אגלין לא עניין לנסוע למקומות קדושים לנצרות, עניינו אותו אך ורק האבנים. אני זוכרת שהייתי איתם במכתש תמנע, והוא היה שם כמו ילד קטן. רץ מאבן לאבן, נכנס, יצא, דפק עם הפטיש שלו ועם האזמל. לפתע גם שמעתי אותו שר. כשיצאנו ממכתש תמנע ונסענו לאילת הוא שר יודל. הוא אמר 'שנים לא שרתי.'"

האמן עדי שרון, אביו של גידי, היה אחד ממארחיו של אגלין בקיבוץ. לאות תודה, השאיר אגלין לעדי שולחן פסיפס מעשה ידיו, שניצב עד היום בסלון של גידי ואשתו נורית. גם עדי התלווה אל חצרוני ואגלין למסעות בארץ לאיסוף האבנים. כאשר אגלין רצה ליצור את הסגרפיטו שלו במועדון החברים בקיבוץ, גידי היה שם. "כבן של אמן ישבתי והסתכלתי עליו מכין את הסגרפיטו. הוא צבע בצבע טיח את כל הקיר בצבע אחד, אחרי יומיים בצבע שני ואחר כך צבע שלישי, וחרט בכל פעם בעומק אחר. זה היה מאוד מעניין, גם כי אי אפשר למחוק אם עשית קו לא נכון."

בימי שהייתו בארץ כתב אגלין יומן מפורט, תחת הכותרת "ארץ התנ"ך". בשקופיות שצילם ושהעביר לנו בנו, טוני, מתועדים נופי המדינה בצעירותה: מפעל המים, נוודים בדואים, נופי הקיבוץ והמדבר ועוד.

"המסע שלי בישראל יצר אצלי שאלות רבות וסיפק גם תשובות רבות", כתב אגלין ביומנו. "במיוחד לגבי אזור ים המלח עם אתרי הטבע, ולאחר מכן הנגב, עמודי המלך שלמה, שם הטבע פיסל בסלעים. חוויתי עולם חדש ופנטסטי שאף לא יכולתי לדמיין לפני כן, והתמודדתי עם החששות ועם השאיפות האמנותיות שלי."

"לאחר שנתקלתי בפרה מתה, גופתה מרוקנת על ידי תנים, עלה בי הצורך לצייר, כך שהציור הראשון שלי בארץ נעשה ב-38 מעלות חום... אני מרגיש כאילו המזרח מעורר יותר השראה מאשר הצפון הקריר... כאשר נסענו לאורך ים המלח בלילה, ראינו עצים שקועים בחול על החוף, מותחים את ענפיהם לשמיים כאילו הם מקללים או מתפללים. סדום ועמורה עלו במוחי."

לאחר ביקור בירושלים כתב אגלין: "לירושלים יש פנים שונות. ירושלים של עוני, עשירה בילדים, מזכירה לי את נאפולי או פלרמו. ירושלים של היהודים המזוקנים שומרי המצוות, החובשים כובעים שחורים. שלטים תלויים ברחובות מזהירים את הולך הרגל כי מכנסיים קצרים הם בלתי רצויים. הבנים מהלכים עם פאות שיער מאחורי אוזניהם, נראים מוזר. בשום מקום עד כה לא שמעתי כזו המולה של מנועים, ואין מה להזכיר גזי הפליטה שמזהמים את האוויר."

פסיפס של חצרוני שהיה על קיר בית הקירור בקיבוץ בית השיטה, צלם מיכאל גלעדי

"אפילו כאן, אני רואה פרסומות מחרידות לסרטי לוחמים וגנגסטרים. אני מרגיש מבולבל ומתלבט כי ציפיתי למשהו אחר לגמרי, דמיינתי לי את ירושלים עיר הקודש כשונה, אחרת, והנה בחלונות ראווה אני רואה כל מה שאתה יכול לראות באירופה."

"אני רואה את הכתבים שנמצאו לאחרונה במערה ליד הירדן. קברו של המלך דוד גם שווה ביקור. עכשיו אני רוצה לראות את השער של עץ השקדים (שער מנדלבאום, בהשראתו יצר אחר כך; מ"פ) ששומעים עליו שוב ושוב, ואולי לצלם כמה תמונות. עוד תמונה מהירה של הגן בגת־שמנים, הנמצא בצד הירדני מאחורי גדר תיל."

במהלך שהייתו בארץ יצר אגלין שתי יצירות פסיפס, מהחשובות שלו: "מרים", בהשראתה של המארכת שלו, מרים, אשתו של חצרוני, ו"הספינקס", בהשראת נופי הפרא של המדבר בשילוב פסל הספינקס המצרי בגיזה. לעבודה שימשו אבני המלכטי הירוקות ממכרות הנחושת של שלמה המלך בתמנע, אבנים אדמדמות שנמצאו בקרבת ירושלים ואבנים שחורות מהרי הגלבוע.

הפסיפסים מרים והספינקס, צילומים מאוסף טוני אגלין שוויץ

לפני שובו לשווייץ, שלח את שני הפסיפסים באונייה דרך נמל חיפה. ברוך-חצרוני: "אבא שלי סידר לו דרך חבר שלו ב'צים' שיוכל לקחת את שקי האבנים שאסף בארץ. עמם הוא יצר בשוויץ יצירות נוספות". בין הציורים ועבודות הפסיפס שיצר אגלין בשנות חייו האחרונות, בהשראת הביקור בישראל, יצירה הקרויה "החיים בקיבוץ", אך גם: "חיית מדבר", "חזון ים המוות" ו"סדום ועמורה". ביצירות אלו ניכרת התפעמות, הדרת כבוד אך גם אימה נוכח הנוף הישראלי הפראי.

החיים בקיבוץ, פסיפס של אגלין שוויץ 1963 מתוך הספר Walter Eglin Leben und Werk by Hanse E. Keller

"אבי התלהב מאוד ממדבר הנגב, ולאחר שובו צייר ציורים רבים לזכר מה שחווה בישראל", מתאר בנו, טוני. "הוא הוקסם גם מהים האדום ומים המלח. נפתח בפניו עולם חדש לגמרי. את החוויה הזו

אפשר למצוא בציוריו החדשים, המעוצבים על ידי המדבר ואבניו, שאסף ואהב. לפעמים המבנים באבנים המפוצלות נדמו בפניו כיצורים, כבעלי חיים בזכות עצמם". הראיון עם טוני, המתגורר בשווייץ ואינו דובר אנגלית, נערך בהתכתבות. אנו מציגים את השאלות דרך מרטין סיגר חבר של פרקש מגרמניה, והוא מתרגם עבורנו את תשובותיו של טוני.

"אנשים בשווייץ נדהמו מהסגנון האמנותי החדש שלו", מוסיף ומספר טוני. "מכיוון שאבי לא דיבר עברית, שאלתי אותו כיצד הוא הצליח לתקשר עם אנשים. ואז הוא אמר לי: 'כל האנשים עם העיניים הכחולות מבינים קצת גרמנית'. בין חצרוני לאבי נקשרה ידידות אמיצה, שנמשכה עד יום מותו של אבי בשנת 1966."

נרתם להנצחת הנופלים

ביצירות הפסיפס שלו נהג חצרוני להגיב על אירועים אקטואליים. הוא יצר מאבנים את ה"ספוטיניק" – הלווין הרוסי לחלל, ושילב סמלים של שואה ותקומה בהשראת משפט אייכמן. הוא יצר פסיפסים עבור החיים, אך גם להנצחת המתים. גם בבית הקברות של בית-השיטה ניתן להבחין בלא מעט יצירות פסיפס שלו. באוקטובר 1973, במלחמת יום הכיפורים, שכל הקיבוץ 11 מחבריו. "זה לא אות העמק, זה לא אותו הבית, אתם אינכם ולא תוכלו לשוב, השביל עם השדרה, ובשמיים עיט אך החיטה צומחת שוב", כתבה דורית צמרת, חברת הקיבוץ, בשירה הידוע לזכר הנופלים. חוקרת החברה עמיה ליבליך ביקרה בבית-השיטה מקיץ 1978 ועד אביב 1979 ושוחחה עם חברים. את השיחות והממצאים ריכזה בספרה "קיבוץ מקום" (הוצאת שוקן, 1984). היא נמנעה מלנקוב בשמו של הקיבוץ, אך עד מהרה נודע כי מדובר בבית-השיטה.

"ואז פתאום התחילו להגיע הידיעות", סיפר לה אחד מחברי הקיבוץ על ימי המלחמה. "כל יום נודע על נופלים נוספים: זה נפל, וזה נפל, וזה נפל... אתה מדבר עם אימהות, ואתה יודע, כי קיבלת הודעה מוקדמת שהבנים שלהן כבר אינם... אבל הידיעה שלך היא מפי חברים, הודעה רשמית עוד לא הגיעה, ואסור לך להודיע... ואתה מתחכם איתן... וככה חי עם זה."

רותי ברוך חצרוני לצד ציור סגרפיטו שיר-השירים של אגלין במועדון החברים בבית השיטה, צלם שי פרקש

"התמונה המלאה של הקיבוץ תתקבל מתוך הפסיפס של סיפוריהם האישיים של חבריו", כותבת עמיה ליבליך כבר בפסקה הראשונה של הספר, אולי במקרה. במחקרה הגיעה גם אל חצרוני, אותו היא מכנה בספרה "אשר", והוא מופיע בראש פרק על חברי קיבוץ שאותם מכנה ליבליך "אינדיבידואליסטים". "כל אחד אמר לי כי עלי לשוחח עם אשר. משום שהוא 'משהו באמת מיוחד'... בסיוור במשק הבחנתי בביתו, בית קטן ומרוחק מבתי החברים, מקושט במוזאיקה", תיארה.

"בזמן האחרון נעשיתי אמון", סיפר לה חצרוני. "ואני עובד בשביל אגף העתיקות בכל מיני מבצעים של שחזור ושיפוץ מוזאיקות עתיקות. זה דבר נורא מצחיק – אני בעיפרון ונייר לא מצליח לצייר יותר טוב מילד בגן, אבל באבנים קטנות יוצא לי משהו... אני מאוד נהנה מהמוזאיקה שאני עושה ולהפתעתי גם אנשים אחרים נהנים מזה... אני מחפש את האבנים בכל הארץ, במיוחד באילת, ואני שובר אותן בעצמי לאבנים קטנות – זה כל היופי בעבודה הזאת."

גם חצרוני נרתם להנצחתם של הנופלים במערכה הנוראה. "אבי יצר מפסיפס את סמלי היחידה של החיילים. חלק מהמשפחות בחרו לשים את הסמל על הקבר, וחלקן שמרו על הפסיפס בביתן", מתארת בתו.

דרושים משוגעים לדבר

עוד לפני בואו של אגלין יצר חצרוני יצירה עגולה מפסיפס, ששמה "שעון השמש". בשל גלגל המזלות המופיע עליו, מכונה הפסיפס בקיבוץ גם "שעון המזלות". עזריה אלון הסתובב תדיר עם מצלמה, והאוסף שלו שמור כיום בספרייה הלאומית. בתמונה שצילם ושקיבלנו מבתו אביטל אפרת, היא נראית יחד עם אחיה וילדים נוספים מהקיבוץ לצד השעון, שמוקם באזור אסטרטגי – לא הרחק מהכניסה לחדר האוכל של הקיבוץ.

ילדי בית השיטה ופסיפס שעון שמש, צלם עזריה אלון 1956

במועדון לחבר בבית השיטה אנו פוגשים את שרון שלו, האחראית כיום למתחם המועדון. כמי שגדלה ומתגוררת עד היום בבית השיטה, אני שואלת אותה כיצד השפיעה עליה לאורך השנים אמנות הפסיפס הנפוצה כל כך בקיבוץ. "זה היה חלק מהילדות שלנו", היא משיבה, "אם כי לא הכרתי כילדה את הסיפור על שיתוף הפעולה בין חצרוני לאגלין. שעון המזלות היה מקום מפגש לילדים לעצור או להגיד לחברים 'חכו לנו ליד שעון המזלות'. הוא היה סוג של סימן דרך."

אלא שסימן דרך, יפה ואמנותי ככל שיהיה, עלול להפוך גם לרעש לבן. כזה שנמצא שם תמיד ברקע, הופך למובן מאליו. שעון השמש קיים עד היום, אבל הוא דורש תיקון, לאחר שנשרו ממנו חלקים.

מירי גל, אמנית מקיבוץ בית השיטה ובתו של האמן יעקב קופלר, מסיעה אותנו על הרכב התפעולי שלה לסיור בבית השיטה בעקבות יצירותיו של חצרוני. האטלייה ניצב על מכונו עד היום, נטוש. על מה שמכונה בקיבוץ "הבריכה העגולה למי שתייה", סוג של מגדל מים נמוך, יצר חצרוני עבודת פסיפס בצורה של פארות גפנים המשתרגות עם עלים ואשכול ענבים. לאורך השנים רבות מהאבנים נשרו ממנה, ומסגרת הברזל של הפסיפס נדמית כאדם מבוגר חסר שיניים.

"אני זוכרת איך יצחק היה מתיישב על הבמה שלנו וחותר את האבנים עבור הפסיפס", מתארת גל. "אני מרגישה שהזניחו את הפסיפסים שלו. רוב העבודות של יצחק לא מתוחזקות. אני פועלת לשנות את המצב, ומקווה שאצליח."

פרקש: "הברזל שמשולב בעבודת הפסיפס מחליד עם השנים, וזה מה שגורם לאבנים לעופף. אנחנו מקווים שיבינו שצריך לשמר את הפסיפסים הללו, ואז נוכל להתחיל בעבודות השימור. ביקרנו בעוד קיבוצים עם פסיפסים כגון קיבוץ אילון, גבעת-השלושה וגבעת-ברנר, וגם שם ניכר שלא יודעים איך לטפל. הזמן עובר, ומצב הפסיפסים הישנים הללו רק ממשיך להידרדר."

"הקיבוץ נפל בצורה מאוד רצינית, וכשדבר כזה קורה, האמנות האישית היא הדבר הראשון שקרנו יורדת", סבורה נורית שרון, אשתו של גדי. "בקיבוץ שהכרנו, האדם היה במרכז. ברגע שהכול נפל, כל אחד אדם לעצמו. ובחברה מתפוררת האמנות היא הראשונה שנשחקת, כי חברה כזו לא שומרת על האמנות שלה. ייקח שנים ומשוגע לדבר כדי שהיצירות הללו לא ילכו לאיבוד."

במועדון לחבר בקיבוץ ניצבים עד היום שולחנות הפסיפס שהכינו יחד חצרוני ואגלין, מאבנים וסלעים שאספו בנגב, באילת, בתמנע, בגלבע ובגליל. יצירה נוספת המשותפת לשניים תלויה על הקיר בין המועדון לספריית הקיבוץ. באחת התמונות בשחור לבן מימי שיאו של הקיבוץ, שצילם עזריה אלון, ניבטים חברי קיבוץ לוגמים קפה במועדון לחבר, וברקע, על הקיר, הסגרפיטו של אגלין. אנו מגיעים למועדון כדי להתבונן בו בצבע. הסגרפיטו הוא כאמור אילוסטרציה לשיר השירים. מקיר המועדון ניבטים בני זוג חבוקים תחת עץ ולידם עז. תיאור פסטורלי של אהבה וטבע.

"אגלין מאוד התרשם מהזוגיות של ההורים שלי ומהאהבה ששררה ביניהם", חושפת ברוך חצרוני את הסיפור מאחורי היצירה. "אני זוכרת יום אחד שישבנו יחד וכולם צחקו. שאלתי את אימא מה היא אמר, והיא ענתה שהוא אמר שהוריי הם כמו זוג יונים, ושהוא לא ראה דבר כזה. בבית השיטה לא יודעים שהדמויות בסגרפיטו מייצגות את אבא ואימא שלי. זה היה מין סוד כזה. לא דיברנו על זה אף פעם וגם לא שאלו."

בערוב ימיו התקשה חצרוני בתנועה, אבל בדומה לחברו אגלין, גם הוא לא חדל מלהכין יצירות פסיפס. "נהגתי להושיב אותו בפינת האוכל בביתם הקטן", מתארת ברוך-חצרוני. "הוא כבר לא יכול היה להגיע לאטלייה. הבאתי לו את כל החומרים לתוך הבית, אבל היה לו כבר קשה לעבוד עם האזמל כדי לשבור אבנים ולסתת. אז אני עמדתי בחוף ושברתי בעבורו אבני זכוכית בדריכה, ומהו הוא יצר את עבודות הפסיפס האחרונות בחייו. אבי הכין מוזאיקה וכתב עליה 'שלום', וביקש שבהלוויה שלו נשים אותה על הקבר כדי להגיד שלום לכל האנשים. היא מונחת שם עד היום."

עלייתו ונפילתו של הפסיפס

רותי ברוך-חצרוני מתגוררת עם בעלה אברהם בגן-נר, יישוב קהילתי במועצה האזורית גלבע, לא הרחק מבית-השיטה. אך שניים מילדיה, נכדיו של חצרוני, גרים כיום בקיבוץ שסבם היה ממייסדיו. ביתה הוא כמו מוזיאון קטן ליצירותיו של אביה. חלקן, שניצבו בחלל הקיבוץ מוזנחים, הועברו לשם מבית-השיטה.

בחצר הבית מונח פסיפס, שהיה סמלו של מפעל מתכת שהיה קיים בבית השיטה. "לפני כמה שנים קם דור חדש שחשב שאם הוא ישנה את הסמל – המצב הכלכלי של המפעל ישתפר", מעיר אברהם ברוך, בעלה של רותי. "קם דור שלא מעניין אותו האמנים של פעם. יש לי חברים שבכל פעם שהם רואים בקיבוץ מוזאיקה זרוקה, הם באים הנה ומביאים לנו."

יצירותיו של חצרוני מעוגנות לקיר החיצוני של הבית בגן-נר, מקיפות אותו כמו חגורת אבנים צבעונית בלתי נגמרת. באחד הפסיפסים, שהיה בעבר על קיר בית הקירור בבית-השיטה, נראה אדם יושב

בצל עץ ושותה ולצידו ברווזים. אנחנו שואלים את ברוך־חצרוני לפרשו, והיא מתמצתת בשתי מילים: "נומה עמק."

מאמצי השימור של דור ההמשך מתקיימים לא רק בישראל. גם טוני אגלין הבין שאם לא יתחיל לרכז את יצירותיו של אביו, הוא יישכח מלב והן – ככאלה שלרוב נוצרו על קירות – יטויחו ויכוסו. בשנת 1995 ייסד טוני מוזיאון לאמנות הפסיפס של אביו בכפר הולדתו, קנרקינדן. לאורך השנים מתעדת העיתונות השוויצרית את מאבקיו של טוני לשימור עבודות הפסיפס של אביו. לא מדובר בעניין טריוויאלי, שכן לא אחת כדי לשמר פסיפס צריך להעבירו למקום אחר, ומדובר בחיתוך והעברה של קיר ששוקל טונות.

כך למשל, בשנת 1970 הוצב פסיפס "הספינקס" בקיר בית הספר למסחר בליסטל, שווייץ. אך בשנת 2010 נמחק הפסיפס בשכבת טיח בעת שיפוץ בית הספר. ב-2014, בתום מאבק ארוך ומתוקשר שהוביל טוני, הוחלט כי הפסיפס יימסר בהשאלה למוזיאון של אגלין. "אבי יצר פסיפסים על מבני ציבור רבים, בתי ספר, חדרי כושר, משרדים קהילתיים וכנסיות", מספר טוני. "חלק מהבתים הללו, מלבד הכנסיות, נאלצו לפנות מקום לבניין חדש ונהרסו ללא הבהרות נוספות. כתוצאה מההתערבויות שלי חלק מהפסיפסים נשמרו, אך לצערי לא כולם."

פרט ליצירת פסיפסים, היה חצרוני פעיל גם בשיקומם ושחזורם של פסיפסים באתרים ארכיאולוגיים ברחבי הארץ. כך למשל, הוא תיקן את פסיפס בית הכנסת העתיק במעוז־חיים, שחזר את פסיפס המנורה שהתגלה בסמוך לטירת־צבי, ועסק בשחזור פסיפס בבית־אלפא ובקיבוץ עין־הנצי"ב.

בשעה שקיימת נטייה להתפעל מפסיפס שנחשף כתגלית ארכיאולוגית, פסיפס בן זמננו יסווג כאמנות עממית, או כיצירה שאינה בגדר אמנות כלל. בהתאם לכך נראים גם מאמצי השימור. בשנות החמישים והשישים הייתה הארכיאולוגיה בשיא פריחתה בארץ, והיא הקרינה גם על אמנות המוזאיקה העכשווית שהושפעה מהפסיפסים שהתגלו. אך ככל שעברו השנים, נתמעט העניין הציבורי בה.

במקומות שונים בארץ מתקיימות עד היום סדנאות של אמנים מקומיים ליצירה בפסיפס. אחד מהם הוא אריק כלפון, אמן פסיפס ממושב אליעד ברמת־הגולן, שאף מגיע ליישובים שונים ויוצר עם התושבים פסיפס קהילתי. זהו פסיפס קיר גדול שהקהילה מכינה במשותף ומטמיעה בו תמות החשובות לה.

"ההגדרה המילונית של פסיפס זו עבודה שמורכבת מהרבה מאוד חלקים", מסביר כלפון. "כלומר חומר הגלם לא כל כך משנה. בעבר היו עושים פסיפסים מחלוקי נחל, כי לא ידעו לחתוך אבנים. ככל שלמדו, החלו לחתוך ולהשתמש בשלל אבנים צבעוניות ובקרמיקה, וכך הפלטה הצבעונית עלתה לעשרות ומאות גוונים."

בהזנחה של הפסיפסים בני זמננו במרחב הישראלי רואה כלפון חלק מתופעה כוללת של מה שהוא מכנה "דעיכה תרבותית מעוררת דאגה". הוא מצטט בהקשר זה את יגאל אלון: "עם שאינו יודע את עברו, ההווה שלו דל ועתידו לוט בערפל."

שי פרקש מקיים קשר עם אנשי בית־השיטה, ומקווה שיוקצה התקציב לשימור הפסיפסים של חצרוני. מוקי פלד חבר הקיבוץ אסף ושמר את חלקי הפסיפס שנשרו מבסיס שעון השמש, ושי פרקש מציע לשמר תחילה אותו ואת פסיפס הגפנים החסר שעל מגדל הברכה העגולה.

הוא מקווה כי בעקבות פרסום הכתבה יימצא אדם שירצה לערוך עבודת מחקר מקיפה בשדה הבלתי חרוש ששמו אמנות הפסיפס בת זמננו. לדבריו, "עדיין לא נעשה מחקר יסודי ומעמיק על אמנות הפסיפס ואמני הפסיפס בארץ אחרי 1948, ואני מחפש שותפים למחקר הזה. יש לי את כל קצוות החוטים, והתחלנו כבר לשמר פסיפסים ברחבי הארץ. מישהו צריך לקחת את כל בתי הסטודיו של הפסיפסים, ולהפוך את זה לעבודה שתספר את כל סיפור אמנות הפסיפס של ארץ ישראל בעידן המודרני, כי האנשים שקשורים לזה הולכים ונעלמים."